

La primera visita de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a les Pitiüses

Felip Cirer Costa

L'any 2011 se celebra el centenari de la creació de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans; la celebració de l'efemèride i que l'eivissenc Isidor Marí Mayans presideixi aquesta Secció des de 2010, pensam que és una bona ocasió per rememorar la primera visita que la Secció Filològica va fer a Eivissa l'octubre de 1990.

El professor Antoni M. Badia i Margarit, aleshores president de la Secció Filològica, havia iniciat l'experiència d'organitzar reunions fora de l'habitual seu barcelonina com una manera de restar oberta a l'exterior per tal d'aprendre i enriquir-se amb el contacte directe amb la realitat de diversos llocs de parla catalana.

Les illes Pitiüses foren precisament on s'iniciava l'experiència de la Secció Filològica de donar-se a conèixer fora de Barcelona i els dies 6 i 7 d'octubre de 1990 una important representació de la Secció es desplaçà a les nostres illes, encapçalada pel Dr. Badia.

El dissabte 6 al matí, foren rebuts a l'Ajuntament d'Eivissa i tot seguit visitaren una exposició dels documents i llibres més destacats que custodia l'Arxiu Històric Municipal. Després es desplaçaren a Formentera, on foren rebuts per l'ajuntament de l'illa i conegueren les diferents iniciatives en defensa de la llengua catalana que portava a terme Formentera, com la recuperació de les vèndes tradicionals per tal de definir el territori, entre altres. A la tarda, i a la seu de l'Institut d'Estudis Eivissencs, institució amfitriona de la trobada, se celebrà la primera reunió científica, a la qual s'invitaren diferents estudiosos de les nostres

illes. El dialectòleg Joan Veny i Clar va donar una conferència sobre la caracterització de l'eivissenc i la pervivència de vells substrats que encara resten vius dins del dialecte eivissenc. Joan Marí Cardona va dissertar sobre la toponímia de les Pitiüses i va fer diferents propostes sobre l'ús dels articles literari i salat en la toponímia. Foren molt destacades les intervencions que tengué després de les dues dissertacions Marià Villangómez, membre corresponent de la Secció Filològica.

El diumenge dia 7, després d'una breu excursió per la banda de tramuntana de l'illa, es va celebrar una sessió oberta al públic, i per aquesta ocasió s'elegí el marc excepcional de can Berri Vell, a la plaça del poble de Sant Agustí des Vedrà. La reunió fou presidida pel president de la Secció Filològica, i hi prengueren part tres destacats personatges de la cultura eivissenca: Marià Villangómez, Joan Marí Cardona i Cristòfol Guerau d'Arellano i Tur.

Pel seu interès i per no haver estat publicat, pensam que és interessant la publicació de la transcripció magnetofònica de les diferents intervencions. El president va fer una breu introducció i tot seguit pronuncià el següent parlament:

Antoni M. Badia i Margarit:

Companys de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, senyores i senyors, Déu vos guard:

Comencem amb una mica de retard, però atribuiu-lo que hem gaudit una mica més del que pensàvem d'aquesta magnífica excursió pel nord de l'illa, que ens ha deixat una impressió que difícilment oblida-

rem. Ahir i avui la Secció Filològica de l'IEC, seguint un costum establert per ella mateixa, ha realitzat i realitza desplaçaments a diversos indrets de les terres de parla catalana; efectua, doncs, enguany la visita a l'illa d'Eivissa. Ahir tinguérem una sessió acadèmica per debatre alguns problemes referents a la llengua general i en concret a la seva aplicació a Eivissa i avui hem pensat en reunir-nos amb tots els que s'interessen per les nostres qüestions. Hi ha una mena de rotació entre nosaltres, sempre busquem una justificació, però Eivissa té una justificació objectiva des de molts angles. Per començar, és un cas singular respecte als vells substrats i Joan Veny en la sessió que tinguérem a l'Institut d'Estudis Eivissencs ens en parlava. Hi ha també una tradició d'estudis des de la pedrera de documentació recollida pel canonge mallorquí Mn. Antoni Maria Alcover i que és present en el Diccionari [Català-Valencià-Balear], també les comunicacions i estudis publicats per Francesc de B. Moll al Congrés de Filologia Romànica de 1953; darreament, també, Joan Veny. Després també hi ha una tradició popular, allò que en lingüística anomenem «paraules i coses» de la cultura material, que ja als anys 30 havia atret l'atenció de l'erudició alemanya. Després hi ha una tradició i un cançon popular i una dansa popular, de les quals gràcies als esforços dels organitzadors sembla que avui veurem una mostra així que acabem la nostra reunió, i després hi ha la literatura en el més alt nivell, i en aquest sentit estic molt content de compartir aquesta taula amb el Sr. Marià Villangómez, no debades Premi d'Honor de les Lletres Catalanes.

Passem doncs a desenvolupar el programa previst i aquest, com sabeu, comença amb un recital literari, de peces literàries, que farà el mateix senyor Villangómez. Té la paraula:

Marià Villangómez i Llobet:

Em diuen que llegeixi unes poesies eivissenques i començaré dedicant un record a aquells escriptors, com Escanellas, Curtoys o Clapés, que en algun moment de la seua vida volgueren unir-se, en vers, a aquell moviment de la Renaixença que veien a Catalunya, a Mallorca, a València. Llegiré un fragment d'uns versos juvenils de Josep Clapés publicats a l'*Almanaque para las Islas Baleares correspondiente al año 1889* del *Diario de Palma*. El després historiador parla d'ella, l'enamorada, però ofereix la particularitat de dirigir-se a l'amor; un déu dominador per bé que supeditat al gran déu de qui ha rebut la força. El poema és llarg i només en diré quatre estrofes:

[«Amor» és un llarg poema format per 21 quartetes de versos alexandrins amb rima encadenada. Villangómez en llegí un fragment, els quartets del 10 al 13.]¹

*Emperò compadir-te...
No abuis...
Que si la vida...
Déu te donà...*

Després, passant per damunt de Macabich i d'alguns altres poetes, arribaré a cinc escriptors, que sense formar una generació i havent crescut per diferents camins tenen de comú la seua importància i, dur-se només, del de més edat al més jove, només vuit anys de diferència. Tots s'han dedicat a altres activitats: el professorat, la filolo-

Un moment
del dinar
a can Berri Vell,
Sant Agustí
des Vedrà
(Fotografia:
Felip Cirer).

gia, el periodisme, l'assaig, l'escrit literari... Però la poesia ha trobat en tots ells una ànima propícia i han respost amb fe, amb dedicació, amb exigència i amb òptims resultats a la crida que els ha escollit, lliurant-se a la feina difícil, amb una obra més breu o més extensa, més oberta o més oculta. Difícilment podrà repetir-se a Eivissa un grup tan representatiu en un temps tan curt. Llegiré uns poemes que he triat, breus, dels bons amics Antoni Marí, Toni Roca, Josep Marí, Isidor Marí Mayans i Jean Serra, nascuts entre els anys 1944 i 1952; seguiré un ordre cronològic.

Antoni Marí. És el final d'un llarg poema publicat últimament, llibre molt premiat, que es titula *Un viatge d'hivern*: Llegiré el poema «Els meus jardins, que blancs. Que gèlides...»²

[...]

D'un llibre recent de Toni Roca, llegiré un poema en prosa: «De l'entremaliada possessió dels cossos».³

[...]

Un poema de Josep Marí: «No puc dir-vos la pàtria».⁴

[...]

D'Isidor Marí Mayans llegiré un poema curt, intens, que es titula «Sense brides».⁵

[...]

De Jean Serra llegiré un altre poema en prosa del llibre *Herència clara*, que es titula «Teníem quinze anys».⁶

[...]

Bé, aquí acabava, però el Sr. Badia i alguns altres membres de la Secció Filològica m'han dit que llegís un poema meu, i en llegiré un que crec que és ben adaptat al dia d'avui, ja que parla de la llengua. Hi ha el símbol d'Ítaca, però no pres com en el famós poema de Kavafis, és un poema que vaig escriure cap a allà l'any 1957 i com veureu les imatges són diferents, aquí Ulisses, Ítaca, signifiquen una altra cosa: «Llest el comú esforç» (de Ritmes, dins del llibre *Declarat amb el vent*).⁷

[...]

[Aplaudiments]

1. Marià Villangómez havia publicat aquest poema amb un estudi introductori al número 17-18 de la revista *Eivissa*, Eivissa, agost de 1987.

2. Poema XII del llibre *Un viatge d'hivern*. Ediciones Península/Edicions 62. Barcelona, 1992, p. 37.

3. Publicat a *Eivissa as New York*. Edicions Can Sifre. Eivissa, 1990, p. 40.

4. Publicat a *La veu dispersa*. Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa, 1982, p. 16.

5. Publicat a *Illes a trenc d'alba*. Caixa de Balears "Sa Nostra", 1997, p. 72.

6. Jean SERRA, *Herència clara*. Edicions Can Sifre. Eivissa, 1990, p. 42.

7. M. VILLANGÓMEZ LLOBET: *Obres completes. Poesia* 3. Edicions del Mall. Barcelona, 1986, p. 220.

Badia:

Moltes gràcies. A continuació Joan Marí Cardona exposarà quelcom sobre el llenguatge administratiu en textos eivissencs antics.

Joan Marí Cardona:

He buscat uns pocs exemples, d'aquestes coses tan agradables que són, quan es troben; aquestos textos ja s'havien trobat, naturalment; els he buscat de nou per fer un petit recull de coses que són, o que vénen a ser com petites pedres que es van trobant cercant dades pels arxius i que després, ajuntant-ho tot, serveixen, serveixen a tots perquè anem muntant els murs forts i gruixuts del nostre edifici històric. Uns petits exemples, breus, per no cansar-vos, que he pres de l'Arxiu Històric de la Pabordia; algun és de l'Arxiu Històric de l'Ajuntament d'Eivissa; algun altre és de l'Arxiu de Protocols de la Notaria, que comença, com sabeu, a principi del s. XVII, i després, un de la Biblioteca de Catalunya, on està el document original, que és el *Llibre del Mostassaf*, que va ser editat fa uns anys en facsímil i que realment té unes notes tan valuoses que val de repetir-les, de recordar-les i d'aprofitar-les, també. Així que són notes en general del segle XV, que després les traspassa el mostassaf, i que també les recullen les ordinacions,⁸ que havia fet la Universitat d'Eivissa per a les coses de vendes, compres i actes, disposicions que estaven sota el poder del mostassaf, que en vigilava l'execució normal i recta. Després s'anaven recollint en el s. XVI i tal vegada de finals del XVII. Aquest còdex regula el comportament de diverses activitats que es feien en la vida normal de la ciutat. Aquí en tenc un, el primer, molt breu, però us el llegiré tot, lletra a lletra, està tot en la nostra llengua, llengua molt incipient a les nostres illes, llegit així, sembla que té més gust, més sabor:

«Tot peix de xàvega e bolig e peix de tall, s'ha de vendre dins lo retxat de fusta novament fet en la plaça de la pescateria». I res més. Era una decisió que el mostassaf havia de fer que es complís.

Després tenim un altre text: Perquè els captius, els *catius*, que deim aquí, tenien una activitat molt, molt limitada, no els deixaven fer certes coses, com que cap cristià no podia anar a pescar amb el seu catiu, el seu esclau. Si hi anava, per cada esclau que anava a la barca havien de ser dos cristians, per tal que no poguessin fer-se amb la barca, segrestar-la i anar-se'n cap a Alger. Era això el que pretenien perquè se n'havien donat casos, però és clar, només arribaven a Formentera o a s'Espalmador, perquè no eren navegants, els captius, i allí els agafen. Les preses de moros, de captius que fugien, generalment a s'Espalmador i a Formentera, donaven raó de la seua fuga: «Que nengun captiu o missatger no gos cavalcar a ninguna bèstia amb alabarda per dins Vila ni en lo arrabal». O siga que era una de les coses que també tenien privada; anar a cavall sí que podien, però sense albarda, que poguessin dur coses de perill. Bé la cosa del forment, blats, ordi, dels grans... era una cosa molt important per a la cosa del mostassaf, que venia a ser com un delegat d'aquells que hi havia anys enrere que miraven el blat que tenies, el que molies, el que menjaves; et limitaven fins i tot el que podies menjar: «Que tothom estrany o habitador de la terra que vena forment o ordi o altres blats, que aquestos venedors, tals sien tenguets de dar los dits blats garbellats per un garbell que sia rebedor e vell». O sigui en bones condicions. No es pot dir més amb menys paraules. Ho feien ben resumit perquè el mostassaf ho pogués tenir present i fer-ho complir.

Bé i llavò en tenim dels botiguers. També els hi tenien l'ull damunt, als botiguers, supòs que feien com ara; els botiguers, el que els interessa és fer diners, guanyar amb les mercaderies que venen: «Que tot tender (o tendera) que venen fruita sequa, com pinyons bords o vers, avellanes, nous, castanyes... ha de vendre amb barcella o almud redó». Això vol dir que fos perfecte i segons les lleis. Bé, llavò hi apareixen unes notes també de galeres, que són ben abundants. De dites de galeres de moros que encara són molt corrents entre nosaltres i supòs que a Catalunya, també a Mallorca: «Ves-te'n en galera», «Mala galera te n'endugui» i coses semblants; a més, tota la costa d'Eivissa està rodada de galeres (topònims), començant per sa Galera, baix del cap des Jueu, as Cubells; la Galera des Vedrà; la Galera del Cap Nunó i anam seguint, per tot trobam galeres, no? Amb unes figures més o menys redones i llargues, amb figura de galera. Bé: «Vuy divendras q. comptam XII de octubre 1543, arribaran vint galeras y tres galiotes de moros, los quals arribavan de Contentinopla, o pus ver de Nissa, de punt en blanch, y arribaran al riu de Santa Aularia, y aquí desembarquaran molts turchs, i arribaran fins a Baláfia y Atzaró y Arabí, y feren allí molt mal, de q. no pringuérem tres turchs y un mort. Lo capità se diu q. és Sallararys y un nebot de Barba Rossa, y va alla (a la) volta de Alger.- Per memoria. Despuix se digué pringueren Ant^o Torres, moliner.»⁹

O aquesta altra nota: «Nota que lo dia de St. Jaume, q. comptam a 25 de Juliol 1564, se tragué la Punta (la Punta és la part de l'estany de Fora, vora l'església de Sant Francesc de s'Estany), la qual Nr. S. la dexe treura ab senitat, y lo mateix dia estavan quatra galiotas de moros rescatant a m.^o Jerony Francolí y a Fr. Part de G.^o, y a Fr. Cardona, los quals pringueren

8. Les ordinacions són el conjunt de disposicions dictades per al bon funcionament d'una institució, d'una comunitat, etc. La normativa que regulava tots els aspectes de la vida política, econòmica i social de les illes Pitiüses quedava recollida en les ordinacions o capítols [...] Tota l'organització i el funcionament municipal es feia a través de les ordinacions, que eren contínuament modificades [*Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*].

9. Nota copiada d'Isidor MACABICH, *Historia de Ibiza*, volum III, p. 213.

venint de Malorque, y molts altres q. pringueren, y Jot. Demià amb la sua barca».¹⁰

(Una barca que havien agafat venint de Mallorca i després feien diners rescatant-la, era el seu ofici).

I aquí en tenc un d'una venda d'un esclau moro (era curiós en els segles XVI i XVII, com sabeu), hi ha grans detalls de turcs, després d'algerians, però primers els turcs, abans del combat de Lepant, eren conegudes les seues vengudes de Formentera, perquè Formentera era una mena de golf Pèrsic de l'actualitat, on sempre els moros estaven a punt d'atacar Eivissa, sempre ens venien d'allí els més forts atacs, i era corrent entre els patrons anar a atacar els moros, ara ens sembla un poc fort, però era així. Quan no tenien res a fer, ni a pescar ni anar a dur grans d'un lloc a l'altre, armaven una barca en cors i se n'anaven a «la Formentera» a caçar moros, perquè els solia anar bé, generalment sempre n'hi trobaven; clar, ells es defensaven com podien i generalment molts en quedaven en terra i llavò es defensaven i deien, és clar, «jo volia desertar i quedar en terra de cristians», i llavò venia el problema, entre si era veritat o no, i llavò passaven el problema a l'àmbit del Sant Ofici i miraven si era veritat o no, i procuraven aclarir-ho. Però bé, aquest Antoni Serra va fer una cosa, que era una cosa que feien els corsaris. Per estar donats d'alta com a corsaris necessitaven pagar uns drets i els drets eren pagar la cinquena part, seria un 20 %, de tot el que valdrien després els pirates presos i venuts en pública subhasta a la plaça de la Torreta, avui plaça de la Catedral, i això sembla que es repeteix constantment i els reis sembla que eren benignes, i també el Consell d'Aragó, perquè generalment accedien a les peticions i aquesta cinquena part que havien de donar al rei pels drets de poder anar en cors, resulta que els hi concedia quan ho demanaven

Un moment del parlament del Dr. Badia (Fotografia: Felip Cirer).

amb bones paraules, i aquest home, Antoni Isern, ho va demanar amb molt bones paraules:

«Per quant per part d'Antoni Issern vey de aqueixa illa nos es estat referit que ha cerca de un any o mes que estant ell fent guardia en la illa de la Formentera ab altres companys seus arribaren en dita illa dos Galiotes de moros les quals havien pres una naveta francesa carregada de tuïna y de cuiros de bou y la portaren en dita illa en u port nomenat lo Espalmador y que essent se apartades un mati les Galiotes de la nau dit Issern ab sos companys ab una barqueta anaren a la nau per prendrela y ferse forts en ella y que per tornar molt prest dites Galiotes no pogueren fer cosa alguna salvo que a la partida prengueren de dita nau quatorze barrils de toïna y una dotzena de cuiros de bou y una peça de artilleria chica de bronço y que apres los dits Yssern y companys portaren la presa en aqueixa illa aon segons diuen vos los ne prengueren la mitat y mes deu coronas de certs asens salvatges que portaren per dos vegades de la illa de la Formentera a rao de cinch hu.»¹¹

Bé, demana humilment que li concedeixi allò, perquè és pobre,

perquè té dona, té els infants... i necessita la cinquena part reial.

Oració de Sant Antoni: eren corrents en el segle XVII, les oracions aquestes, per veure coses de lluny, per saber coses que havien de succeir; d'altres, perquè volien saber per què havia succeït; dur coses d'amor, perquè els lliurassin d'un perill... Aquesta de Sant Antoni és una bella oració d'aquell temps, a més perseguida pel Sant Ofici, naturalment, perquè no era oficialment pública ni acceptada, però tenia el poder de fer miracles i aquesta bona dona, no sé si seria una avantpassada meua, perquè es deia Francesca Cardona, perquè anava dient... i anava de boca en boca de la gent fins que un dia va caure en mans del Sant Ofici: «Qui miracles vol veure, a sant Antoni ha de creure. Sant Antoni té tal virtut que ha trobar lo que és perdut i fa lligament tancar i dimonis esquivar i lladreria fugir i lleprosos a guarir i bon temps als navegants i dona fe als desitjants i pau al matrimoni». És a dir que era omnipotent, sant Antoni, i així no és rar que li resassin.

En Pere Planells era un mijoral del pla de Vila i baixava a Vila a dur cebes i tot el que tenia per vendre, con s'ha fet sempre a

10. Nota copiada d'Isidor MACABICH, *Historia de Ibiza*, volum III, p. 232.

11. Nota copiada de Joan MARÍ CARDONA, *Els llibres d'Entreveniments*. Eivissa, 1981, p. 137.

En la imatge, un moment de la representació teatral que s'ofereix als membres de la Secció Filològica (Fotografia: Felip Círer).

l'Horta, han baixat a Vila, a la plaça, a vendre coses, com fan per tot arreu, supòs; i aquest home baixà a Vila un matí i portava cebes; va tocar amb un home que volia cebes, però no volia tota la somada que duia dins la sàrria i a les vuit hores del matí, poc més o manco, és el 1642, estant davant la drassana amb un burro, «carregat de cebes venudes per concert de 2 reials castellans a un esclau de galeres, estan sobre aquest concert, ha arribat Pere Gudina, sastre, i ha començat a triar les cebes a lo qual jo Pere Planells denunciant-li li he dit que deixar estar les cebes, que les tenia concertades i replicant el dit Gudina, li dix que no vulgués... [s'acaba la cinta i cal donar-li la volta i es perd un fragment] ... moro, lo qual matà son amo, que era Joan Ferrer de Cristòfol, lo batia- ren; se li posà per nom Joan Josep Vicent i lo mateix dia lo penjaren i morí com a bon cristià i li feren un ofici molt honrat».

I ho deixarem aquí.

[Aplaudiments]

Badia:

Per fi i per completar un altre aspecte essencial en la vida de la nostra Secció Filològica, Cristòfol Guerau

d'Arellano parlarà d'algun aspecte de formulació de termes científics.

Cristòfol Guerau d'Arellano i Tur:

Donaré lectura a dos escrits, un que no és especialment científic, sinó més aviat de caràcter divulgatiu, que es va publicar l'any 1979 a la revista *Eivissa* i que fa referència simplement –ja dic que no és de caràcter científic– a l'aprofitament que es fa a Eivissa de la pita i de l'espart. No serà una lectura completa, sinó un fragment.

[...]¹²

Ara faré referència a un text més aviat científic, publicat al *Butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural*, la secció de botànica, l'any 1981 i que és una nota aportada per Nèstor Torres i jo mateix. Dóna compte de la troballa d'una planta a Eivissa, «*LScilla numidica* a Eivissa»: En el transcurs de diverses excursions botàniques realitzades pels puigs del SW de l'illa d'Eivissa, havíem vist una planta bulbosa que recol·lectàrem i plantàrem al nostre jardí.

[...]

Simplement és una mostra de la terminologia científica i de la capacitat, en català, de poder fer una petita nota o un comentari científic.

[Aplaudiments]

Badia:

I aquesta sessió d'avui serà molt breu i ho dic sobretot pensant en els assistents que han aguantat amb exemplar resistència, drets, aquesta sessió.

Aquesta clausura jo la reduiré a dues coses molt breus i molt elementals: Ahir tinguérem –com he dit– una sessió acadèmica a l'Institut d'Estudis Eivissencs; que la jornada, la sessió que varem fer ahir no s'acabà amb això, que nosaltres tenim i tindrem molt en compte el contacte que varem tenir amb els estudiosos eivissencs, que ja hem mig parlat entre nosaltres, de conduir, de canalitzar alguns dels esforços que se suscitaven en parlar amb els col·legues i amics eivissencs i que l'Institut, doncs, trobarà la manera que la sessió d'ahir no es redueixi a un record, molt agradable si voleu, però un record d'una cosa ja passada. Ens comprometem a tirar endavant amb allò que s'ha de convertir en unes conclusions realitzables.

I, en segon lloc, i també és elemental, per a mi elementalíssim: és molt còmode que des de Barcelona el Sr. Joan Martí i jo ens reunim i fem un pla de les jornades, un esborrany de programa, i aquí podria parlar aquest i allà podria intervenir un altre; però si no haguéssim tingut algú, aquí a Eivissa, que ho hagués dut a terme, de ben poc haurien servit les nostres elucubracions per fer un programa congruent.

Les coses han funcionat gràcies a la col·laboració dels nostres amics d'Eivissa i deixeu-me dir dos o tres noms: naturalment Marià Torres, moltes de gràcies a Marià Torres per la seva intensa i eficaç col·laboració. També Vicent Serra, que es va encarregar de la part formenterera, de la nostra visita d'ahir. I en general vull esmentar la comissió «ad hoc» de l'Institut d'Estudis Eivissencs per dur a terme aquestos actes.

Moltes de gràcies. ■

12. Llegí la introducció de l'article «L'aprofitament a Eivissa de la pita i l'espart», publicat en el número 9 de la revista *Eivissa*, 1979.